

بسم الله الرحمن الرحيم

راهکارهای کاهش شکاف نسلی میان والدین و فرزندان

استاد راهنما: خانم جهانپور

الهام مرادی^۱

لیلا حیدرلو^۲

چکیده

شکاف نسلی، تفاوت قابل ملاحظه در نگرش‌ها، ارزش‌ها، زبان ارتباطی و سبک زندگی است که منجر به گسست عاطفی و رفتاری در درک متقابل میان دو نسل می‌شود. این پدیده از مهم‌ترین چالش‌های خانواده‌های امروزی است که در صورت تداوم، می‌تواند انسجام عاطفی، انتقال ارزش‌های فرهنگی و تعامل سازنده را تضعیف کند. این پژوهش به روش توصیفی، با هدف بررسی راهکارهای کاهش این شکاف انجام شده و بر اهمیت آموزش مهارت‌های ارتباطی و عاطفی تأکید دارد. نتایج نشان داد: اقداماتی همچون گفت‌وگوی روزانه، گوش دادن فعال، ابراز محبت، ایجاد فضای امن برای بیان احساسات، همدلی مستمر و مشارکت فرزندان در تصمیم‌گیری‌های خانوادگی می‌تواند اعتماد متقابل و رضایت عاطفی را افزایش دهد. افزون بر این، بهره‌گیری از روش‌هایی مانند برگزاری کارگاه‌های آموزشی، پروژه‌های علمی و فرهنگی خانوادگی، بازآفرینی آیین‌ها و فعالیت‌های مشترک، در تقویت حس تعلق و کاهش تعارضات مؤثر است. بر اساس یافته‌ها، تنها رویکردی چندبعدی و مداوم که بر محبت، آموزش و تعامل سازنده استوار باشد، قادر است شکاف نسلی را کاهش دهد و زمینه پرورش نسلی مسئولیت‌پذیر، همدل و پایبند به ارزش‌های اخلاقی را فراهم آورد.

کلید واژگان: شکاف، نسل، والد، فرزند

^۱ . الهام، مرادی، طلبه شاغل سطح ۲، زینب کبری سلام الله علیهای ارومیه.

^۲ . لیلا، حیدرلو، طلبه شاغل سطح ۲، زینب کبری سلام الله علیهای ارومیه.

مقدمه

در جهان پرشتاب و در حال تحول امروز، فاصله نسلی به عنوان یکی از چالش‌های اساسی روابط خانوادگی مطرح است؛ فاصله‌ای که به سبب تفاوت‌های فرهنگی، اجتماعی، ارزشی و به‌ویژه رشد سریع فناوری‌های نوین میان والدین و فرزندان شکل می‌گیرد و پیامدهای متعددی همچون بروز سوءتفاهم، کاهش ارتباط مؤثر، ایجاد تنش‌های عاطفی و دشوار شدن تعاملات روزمره را به همراه دارد، به گونه‌ای که در بسیاری از خانواده‌ها اختلاف نگرش‌ها، تفاوت انتظارات و گوناگونی سبک‌های زندگی نسل‌ها مانع شکل‌گیری ارتباطی همدلانه و سازنده می‌شود و بنیان خانواده و تربیت فرزندان را با چالش‌های جدی مواجه می‌سازد. با توجه به اینکه سرعت تغییرات اجتماعی و گسترش فضای مجازی درک متقابل میان نسل‌ها را بیش از گذشته دشوار کرده است، بررسی و شناسایی عوامل مؤثر بر فاصله نسلی و یافتن راهکارهای علمی و عملی برای کاهش آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، چراکه نتایج این فرآیند می‌تواند علاوه بر تقویت روابط میان والدین و فرزندان، زمینه ارتقای سلامت روانی اعضای خانواده و افزایش کیفیت زندگی آنان را نیز فراهم سازد. بر همین اساس، پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی و به روش کتابخانه‌ای، با بهره‌گیری از منابع معتبر داخلی و بین‌المللی می‌کوشد، مؤلفه‌های کلیدی در شکل‌گیری فاصله نسلی را شناسایی کند تا با بررسی آثار و پیامدهای آن، راهکارهایی کاربردی برای مدیریت و کاهش این پدیده ارائه دهد. ضرورت انجام این تحقیق در آن است که پرداختن به فاصله نسلی نه تنها یک نیاز تربیتی و روان‌شناختی در سطح خانواده محسوب می‌شود بلکه در سطح کلان اجتماعی نیز بر سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و برنامه‌ریزی‌های آموزشی اثرگذار است، زیرا خانواده به عنوان نخستین نهاد تربیتی در صورتی می‌تواند رسالت خود را به درستی ایفا کند که از تعامل سازنده و مبتنی بر همدلی میان اعضا برخوردار باشد. بر این اساس، هدف اصلی تحقیق فراهم آوردن بستری برای افزایش آگاهی والدین و فرزندان نسبت به اهمیت ارتباط مؤثر، تقویت همدلی و درک متقابل و دستیابی به راهکارهایی است که روابط میان‌نسلی را بهبود بخشد و زمینه را برای رشد سالم فرزندان و ثبات عاطفی خانواده هموار کند. در نهایت، این پرسش محوری مطرح می‌شود: راهکارهای کاهش فاصله نسلی میان والدین و فرزندان چیست؟

پیشینه پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه فاصله نسلی نشان می‌دهد که این موضوع از جنبه‌های مختلف اجتماعی، روان‌شناختی و فرهنگی مورد توجه قرار گرفته است. در پایان‌نامه‌ای با عنوان بررسی تأثیر مهارت‌های ارتباطی بر کاهش فاصله نسلی که توسط قنبری (۱۳۹۸) در مقطع کارشناسی ارشد تدوین شده، نقش آموزش ارتباط مؤثر در درک متقابل میان والدین و فرزندان مورد مطالعه قرار گرفته و نتایج نشان داده است که تقویت مهارت‌های گفت‌وگو، گوش‌دادن فعال و همدلی می‌تواند در کاهش شکاف نسلی تأثیرگذار باشد.

در کتابی از شریعتمداری (۱۳۹۵) با عنوان «روان‌شناسی رشد در تعاملات نسلی»، نویسنده به تحلیل فرآیند شکل‌گیری تفاوت‌های نسلی پرداخته و تأکید کرده است که ریشه بسیاری از تعارض‌ها در

خانواده به عدم شناخت متقابل میان والدین و فرزندان بازمی‌گردد. او معتقد است که تغییرات سریع در ارزش‌ها، رسانه‌ها و سبک زندگی باعث شده شکاف میان نسل‌ها عمیق‌تر شود و برای رفع آن باید نگاه تربیتی و تعاملی به مسئله داشت. کتابی دیگر از عباس حاجی زاده (۱۳۹۷) با عنوان نسل‌ها و تغییرات اجتماعی؛ در ارتباط با روانشناسی و جامعه‌شناسی خانواده نگاشته شده است. کتاب آقای حاجی‌زاده نشان می‌دهد خانواده ایرانی با تغییرات ساختاری و نسلی روبه‌رو شده و فناوری و رسانه‌های نوین تعاملات را از حضوری به مجازی منتقل کرده‌اند. با این حال، انعطاف‌پذیری و پذیرش تحولات اجتماعی می‌تواند به کاهش تعارضات نسلی و تقویت روابط خانوادگی کمک کند.

در همین راستا، مقاله‌ای از رضایی و احمدی (۱۴۰۰) در فصلنامه علوم رفتاری منتشر شده که در آن به بررسی نقش رسانه‌ها در گسترش فاصله نسلی پرداخته شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که استفاده مفرط و متفاوت از فضای مجازی در دو نسل باعث کاهش ارتباطات حضوری، گسست عاطفی و در نتیجه تشدید فاصله نسلی می‌شود. همچنین در مقاله‌ای از عباسی و نادری (۱۳۹۷) با تمرکز بر خانواده‌های شهری در ایران، تأکید شده است که ناهماهنگی میان انتظارات والدین و ترجیحات فرهنگی فرزندان از عوامل مهم شکل‌گیری شکاف نسلی است. در نهایت، مقاله‌ای از منصوری (۱۳۹۹) نشان داده است که افزایش سواد رسانه‌ای و آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی می‌تواند زمینه گفت‌وگوی سازنده میان نسل‌ها را فراهم کرده و به کاهش تعارضات کمک کند. آنچه این تحقیق را از مطالعات پیشین متمایز می‌کند، نوآوری آن در پرداختن هم‌زمان به ابعاد فرهنگی، ارتباطی و روان‌شناختی موضوع و تلاش برای ارائه راهکارهای عملی متناسب با بافت اجتماعی ایران است. برخلاف بسیاری از پژوهش‌ها که صرفاً به تشریح مسئله پرداخته‌اند، این تحقیق با رویکردی میان‌رشته‌ای و تلفیق نظریه و عمل، بر آن است تا راهکارهایی کاربردی و قابل اجرا برای کاهش فاصله نسلی ارائه دهد.

مفهوم شناسی

شکاف

بر اساس لغت‌نامه دهخدا، واژه «شکاف» به معنی چاک، رخنه، شق، ترک، درز، شکافتگی و گسستگی است (دهخدا، ۱۳۷۹، ۳۱۲).

نسل

نسل: فرزند، خاندان، دودمان، تبار، ذریه، سلاله، دوره، عصر (دهخدا، ۱۳۷۹، ۴۶۹۷۶۴).

در اصطلاح، شکاف نسلی به مجموعه تفاوت‌ها و گسست‌های فرهنگی، ارزشی، فکری، ارتباطی، اجتماعی یا سیاسی اطلاق می‌شود که میان دو یا چند نسل متوالی در یک جامعه پدید می‌آید. این شکاف ناشی از تجربیات متفاوت تاریخی، اجتماعی و فناوری هر نسل است که منجر به جهان‌بینی‌ها و الگوهای رفتاری متمایز می‌شود و گاهی می‌تواند به سوءتفاهم‌ها و چالش‌هایی در تعاملات بین‌نسلی منجر گردد. (پناهی ۱۳۸۳ : ۴)

راهکارهای کاهش شکاف نسلی

۱- راهکارهای ارتباطی

در شرایط کنونی، ارتباط میان والدین و فرزندان با موانع متعددی روبه‌روست؛ تفاوت در شیوه‌ی اندیشه و بیان احساسات اغلب باعث سوءبرداشت و فاصله‌ی عاطفی می‌شود، در حالی که مشغله‌های روزمره‌ی والدین و گرایش فزاینده‌ی فرزندان به فضای مجازی فرصت گفت‌وگو و همدلی را محدود ساخته و به سردی روابط دامن می‌زند، افزون بر این تعارض میان ارزش‌های سنتی والدین و گرایش‌های نوگرایانه‌ی فرزندان بر شدت این فاصله می‌افزاید و مجموعه‌ای از شکاف‌ها را ایجاد می‌کند که رفع آن‌ها نیازمند اندیشه در راهکارهای مؤثر است.

۱-۱- گفت‌وگوی روزانه

یکی از مؤثرترین راهکارها برای کاهش شکاف نسلی میان والدین و فرزندان، برقراری گفت‌وگوی روزانه است. ارتباط مستمر و صمیمانه، نقشی حیاتی در تقویت اعتماد، درک متقابل و افزایش احساس امنیت در کانون خانواده ایفا می‌کند (مطهری، ۱۳۷۰). خانواده‌هایی که گفت‌وگو در آن‌ها جایگاه ویژه‌ای دارد، از انسجام بیشتری برخوردارند و فرزندان در چنین فضایی راحت‌تر می‌توانند دغدغه‌ها و نگرانی‌های خود را بیان نمایند (محمدی، ۱۳۹۶). در مقابل، نبود گفت‌وگو می‌تواند منجر به فاصله عاطفی، کاهش اعتماد و گرایش فرزندان به منابع بیرونی مانند رسانه‌ها و دوستان برای تخلیه هیجانات شود (کاظمی و همکاران، ۱۳۹۷). بنابراین، گفت‌وگوهای مستمر و صادقانه، علاوه بر افزایش اعتماد به نفس فرزندان، حس تعلق و مسئولیت آنان نسبت به خانواده را تقویت کرده و زمینه‌ساز مشارکت فعال آنان در زندگی خانوادگی می‌شود (فروغ، ۱۳۹۳). اختصاص زمان کوتاه اما منظم برای طرح موضوعات متنوع و شنیدن نظرات فرزندان، فضایی امن برای بیان احساسات و تعامل مثبت ایجاد می‌کند (قاسمی، ۱۳۹۸).

۱-۲- گوش دادن فعال

در کنار گفت‌وگوی صریح، مهارت گوش دادن فعال یکی از مهم‌ترین ابزارها برای بهبود ارتباطات خانوادگی و کاهش شکاف نسلی محسوب می‌شود. در این شیوه، والدین تنها به شنیدن کلمات اکتفا نمی‌کنند، بلکه به احساسات، نیازها و نگرانی‌های عاطفی فرزندان نیز توجه می‌کنند که این امر به افزایش درک متقابل و صمیمیت کمک شایانی می‌نماید (راجرز، ۱۳۹۰). در خانواده‌هایی که والدین از مهارت گوش دادن فعال بهره می‌برند، تعارضات خانوادگی کاهش یافته و کیفیت روابط به‌طور

چشمگیری بهبود می‌یابد (کاظمی و همکاران، ۱۳۹۶). این مهارت به‌ویژه در دوره نوجوانی، زمانی که نوجوانان نیازمند شنیده شدن و تأیید هیجانات خود هستند، اهمیت دوچندان پیدا می‌کند (محمدی، ۱۳۹۵). افزون بر این، با به‌کارگیری پرسش‌های باز، شنیدن بدون قضاوت و ارائه بازخورد مؤثر، والدین می‌توانند الگویی سالم از گفت‌وگوی فعال را به فرزندان خود بی‌اموزند (فروغ، ۱۳۹۸). بنابراین، گوش دادن فعال موجب تقویت همدلی، احترام متقابل و درک عاطفی میان اعضای خانواده شده و مانع از شکل‌گیری فاصله عاطفی و تشدید شکاف نسلی می‌شود (حسینی، ۱۳۹۷).

۳-۱- ابراز محبت

ابراز محبت کلامی و رفتاری یکی از مؤثرترین راهکارها برای کاهش شکاف نسلی به شمار می‌آید، زیرا علاقه و محبت والدین موجب افزایش احساس امنیت، اعتماد به نفس و رضایت عاطفی فرزندان شده و پایه‌ای مستحکم برای ارتباط سالم خانوادگی فراهم می‌سازد (احمدی، ۱۳۹۵). تحقیقات نشان داده است خانواده‌هایی که والدین در آن‌ها به طور مستمر محبت خود را ابراز می‌کنند، با کاهش تعارضات و سوء تفاهم‌ها روبه‌رو شده و ارتباط عاطفی میان نسل‌ها در آن‌ها تقویت می‌شود (کاظمی و همکاران، ۱۳۹۷). این محبت می‌تواند در اشکال گوناگونی بروز یابد؛ از جمله استفاده از کلام محبت‌آمیز، توجه به نیازها، نوازش، تشویق و پشتیبانی عاطفی، که همگی به‌عنوان الگویی مثبت در ذهن فرزندان نقش می‌بندند (حسینی، ۱۳۹۷). در همین راستا، بیان صادقانه‌ی علاقه و توجه، حتی در مواقع بروز اختلاف نظر میان والدین و فرزندان، نقش مهمی در تقویت حس تعلق و همبستگی خانوادگی داشته و از شکل‌گیری فاصله عاطفی جلوگیری می‌کند (محمدی، ۱۳۹۶). چنین رفتارهایی نه تنها زمینه‌ساز همدلی، مشارکت فعال و توانایی حل مسئله در فرزندان می‌شوند، بلکه بستری برای ایجاد روابط پایدار و عمیق میان نسل‌ها نیز فراهم می‌آورند (قاسمی، ۱۳۹۸؛ میرزایی کوتنایی و همکاران، ۱۳۹۴).

۴-۱- ایجاد فضای امن برای بیان احساسات

ایجاد فضای امن برای بیان احساسات، نقشی کلیدی در کاهش شکاف نسلی ایفا می‌کند. هنگامی که فرزندان بدانند می‌توانند بدون ترس از سرزنش یا قضاوت، احساسات و نگرانی‌های خود را بیان کنند، سطح اعتماد و صمیمیت در خانواده به‌طور قابل توجهی افزایش می‌یابد (احمدی، ۱۳۹۵). زیرا خانواده‌هایی که والدین آن‌ها، محیطی امن و حمایتی فراهم می‌کنند، کمتر دچار تعارض می‌شوند و فرزندان توانایی بهتری در مدیریت هیجانات خود پیدا می‌کنند (کاظمی و همکاران، ۱۳۹۷). این فضای امن شامل شنیدن بدون قضاوت، احترام به دیدگاه‌ها، ارائه بازخورد مثبت و ایجاد فرصت برای بیان آزادانه نظرات است (حسینی، ۱۳۹۷). از طریق تمرین گوش دادن فعال، پذیرش احساسات بدون قضاوت و تشویق فرزندان به بیان آزادانه افکار، ارتباط عاطفی میان نسل‌ها تقویت شده و مشارکت مثبت در امور خانوادگی افزایش می‌یابد به‌طوری‌که در نهایت، به کاهش شکاف نسلی منجر می‌شود (قاسمی، ۱۳۹۸).

فرزندان یاد می‌گیرند چگونه در شرایط متفاوت با یکدیگر همکاری کنند، نقش خود را در گروه شناسایی کنند و مهارت‌های حل مسئله را در محیطی غیررسمی تجربه نمایند (حبیبی، ۱۳۸۸: ۱۵۲-۱۵۳).

۴-۳- مستندسازی تجربه‌های خانوادگی

مستندسازی تجربه‌های خانوادگی، شامل ثبت خاطرات، عکس‌ها، فیلم‌ها و یادداشت‌های مربوط به فعالیت‌های مشترک، به مرور زمان نقش مهمی در تقویت ارتباط عاطفی میان اعضای خانواده ایفا می‌کند (فرهادیان، ۱۳۸۷: ۷۳). این فرآیند نه تنها خاطرات مشترک را حفظ می‌کند، بلکه موجب انسجام بیشتر خانواده و افزایش حس تعلق و ارزشمندی در فرزندان می‌شود (طاهرزاده، ۱۳۹۳: ۳۲۶-۳۲۷). هنگامی که تجربه‌ها مستندسازی می‌شوند، فرزندان فرصت می‌یابند فعالیت‌ها و رویدادهای خانوادگی را بازنگری کرده و درک عمیق‌تری از نقش خود و دیگر اعضا در خانواده پیدا کنند. علاوه بر این، مستندسازی تجربه‌ها به تقویت مهارت‌های خلاقیت، حافظه، تفکر انتقادی و توانایی بازنگری فرزندان کمک می‌کند، زیرا آن‌ها می‌آموزند چگونه اطلاعات را سازمان‌دهی کرده و از تجربیات گذشته برای حل مسائل جدید بهره بگیرند (محمدی، ۱۳۹۶: ۷۹).

۵-۳- فعالیت‌های محیط زیستی و طبیعت‌گردی

مشارکت در فعالیت‌های محیط زیستی و طبیعت‌گردی، مانند جمع‌آوری زباله، کاشت درخت یا مراقبت از محیط طبیعی، فرصتی مناسب برای تعامل مستقیم، گفت‌وگو و تقویت همبستگی میان اعضای خانواده فراهم می‌آورد. هنگامی که والدین و فرزندان به‌صورت گروهی در این فعالیت‌ها شرکت می‌کنند، نه تنها مهارت‌های عملی و مسئولیت‌پذیری فرزندان ارتقا می‌یابد، بلکه آنان اهمیت حفاظت از محیط زیست و ارزش‌های پایدار را نیز می‌آموزند. این فعالیت‌ها زمینه‌ای فراهم می‌کنند تا فرزندان تجربه‌های مشترک و ملموس داشته باشند، مهارت‌های همکاری و کار گروهی را تمرین کنند و به‌شکل فعال در تصمیم‌گیری‌های مرتبط با محیط زیست مشارکت نمایند. علاوه بر این، مواجهه با طبیعت و انجام فعالیت‌های محیط زیستی باعث تقویت مهارت‌های حل مسئله، خلاقیت و تفکر انتقادی فرزندان می‌شود، زیرا آن‌ها می‌آموزند چگونه مسائل واقعی محیطی را شناسایی و برای آن‌ها راه‌حل پیدا کنند (سقلاطونی، ۱۳۹۱: ۱۵۹).

نتیجه‌گیری

شکاف نسلی میان والدین و فرزندان یکی از چالش‌های بنیادین خانواده‌های امروز است؛ پدیده‌ای که در صورت مدیریت نادرست، می‌تواند پایه‌های عاطفی، تربیتی و اجتماعی خانواده را متزلزل کند. درک اهمیت این چالش، ضرورت پژوهش در زمینه راهکارهای مؤثر برای ترمیم و تقویت پیوندهای خانوادگی و ایجاد درک و همدلی عمیق‌تر میان نسل‌ها را برجسته می‌سازد. این مقاله با هدف شناسایی و ارائه راهکارهای آموزشی کاربردی، بر پایه بررسی متون علمی، به دنبال یاری رساندن به خانواده‌ها در جهت ایجاد ارتباطی سالم‌تر، مؤثرتر و صمیمی‌تر میان والدین و فرزندان است.

بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که تقویت مهارت‌های ارتباطی بنیادین، نقشی حیاتی در پر کردن این فاصله دارد. مهارت‌هایی چون گفت‌وگوی روزانه، گوش دادن فعال، ابراز محبت، و همدلی، بستری برای تعامل سالم و صمیمی فراهم آورده و اعتماد متقابل و امنیت روانی در محیط خانواده را به طور چشمگیری تقویت می‌نمایند.

علاوه بر مهارت‌های فردی، ایجاد فرصت‌های مشارکت و فعالیت مشترک نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. راهکارهایی عملی مانند مشارکت فرزندان در تصمیم‌گیری‌های کوچک خانوادگی، انجام فعالیت‌های مشترک (مانند آشپزی یا پروژه‌های علمی-آموزشی)، بازآفرینی آیین‌های خانوادگی، سفرهای کوتاه و اردوهای آموزشی، فرصت‌های ارزشمندی برای هم‌فکری، همکاری و انتقال تجربیات میان نسل‌ها ایجاد می‌کنند. این اقدامات به طور موثری حس مسئولیت‌پذیری و تعلق خانوادگی را تقویت کرده و فرزندان را با ارزش‌های اخلاقی، فرهنگی و اجتماعی خانواده آشنا می‌سازند و به انتقال این ارزش‌ها به نسل بعد کمک می‌کنند.

در نهایت، این تحقیق نشان می‌دهد که کاهش شکاف نسلی صرفاً با نصیحت یا کنترل ظاهری حاصل نمی‌شود. این فرایند نیازمند رویکردی چندبعدی، مستمر و آگاهانه است که بر پایه محبت، آموزش، مشارکت و ارتباط سالم استوار باشد. خانواده‌هایی که این مسیر را جدی می‌گیرند، نه تنها تنش‌ها و فاصله‌ها را کاهش می‌دهند، بلکه نسلی پرورش می‌دهند که هم به ارزش‌های اصیل پایبند است و هم توانایی حضور فعال، مسئولانه و خلاقانه در جامعه را دارد. این نسل، پلی استوار میان گذشته و آینده و سرمایه‌ای گران‌بها برای جامعه و خانواده خواهد بود.

فهرست منابع

*قرآن

*نهج البلاغه

کتب فارسی

۱- اکبری، زهرا، (۱۳۹۹)، «پیامدهای بی‌توجهی به مدیریت تعارض در خانواده»، پژوهش‌های اجتماعی ایران.

۲- احمدی، محمد، (۱۳۹۵)، خانواده و جامعه معاصر ایران، تهران: سمت.

۳- احمدوند، فاطمه، (۱۳۹۱)، مکارم اخلاق در صحیفه سجادیه، قم: انتشارات زائر.

- ۴- اسماعیلی، محمد، (۱۳۹۱)، «مدیریت زمان»، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای.
- ۵- بافکار، حبیب، (۱۳۸۰)، کانون مهر، قم: کانون مهر.
- ۶- بی‌نا، (۱۳۹۱)، مدیریت رفتار، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای.
- ۷- بیرانوند، مریم، (۱۳۹۶)، راهکارهای عملی تربیت دینی کودکان، اصفهان: حدیث راه عشق.
- ۸- حبیبی، سلمان، (۱۳۸۸)، کتابشناسی توصیفی جوان، قم: دفتر عقل.
- ۹- حبیبی، سلمان، (۱۳۸۷)، کتابشناسی توصیفی زن و خانواده، قم: دفتر عقل.
- ۱۰- حسینی، داوود، (۱۳۸۴)، «راهکار برقراری روابط سالم و سازنده در خانواده»، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی.
- ۱۱- حسینی‌نژاد، مجتبی، (۱۳۹۹)، «نقش پدر در تربیت دینی فرزندان»، قم: اثر قلم.
- ۱۲- حسینی‌نژاد، مجتبی، (۱۴۰۰)، پژوهشنامه تربیت دینی فرزندان، قم: اثر قلم.
- ۱۳- حسینی شیرازی، محمد، «نگرشی کوتاه به زندگانی حضرت زهرا (س)»، موسسه فرهنگی رسول اکرم (ص).
- ۱۴- دانشمند، مهدی، (۱۴۰۰)، تربیت، خانواده و سبک زندگی اسلامی، بی‌جا.
- ۱۵- غزالی، علی، (۱۳۸۷)، فرار دختران، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای.
- ۱۶- شرفی، محمدرضا، (۱۳۸۸)، مهارت‌های زندگی در سیره رضوی، مشهد: موسسه انتشاراتی.
- ۱۷- سقلاطونی، مریم، (۱۳۹۱)، به رنگ زندگی، قم: مجله ویژه خانواده.
- ۱۸- کاظمی، شایسته و همکاران، (۱۳۹۶)، «مهارت‌های ارتباطی والدین و نقش آن در کاهش تعارضات خانوادگی»، پژوهش‌های روان‌شناسی خانواده.

- ۱۹- کاظمی، شایسته و همکاران، (۱۳۹۷)، «بررسی عوامل کاهش انسجام و افزایش تعارضات خانوادگی در خانواده‌های شهری»، پژوهش‌های اجتماعی ایران.
- ۲۰- کشودی، طاهره، (۱۳۹۰)، مدیریت خانواده، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای.
- ۲۱- کشودی، طاهره، (۱۳۹۱)، مدیریت خانواده، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای.
- ۲۲- کریم، زهرا، (۱۳۸۲)، تربیت دینی کودک، قم.
- ۲۳- کریمی، شمس‌الدین. (۱۳۹۷)، «نقش کانون‌های محله‌ای در تقویت روابط خانوادگی»، مجله مطالعات اجتماعی ایران.
- ۲۴- کریمی، شمس‌الدین. (۱۳۹۸)، «نقش آیین‌های خانوادگی در انسجام نسل‌ها»، مجله مطالعات فرهنگی خانواده.
- ۲۵- مقیمی، ابوالقاسم. (۱۳۸۰)، جوانان و روابط، قم: مرکز مطالعات و پژوهش‌های فرهنگی.
- ۲۶- مقام معظم رهبری، سید علی، (۱۳۹۹)، بیانات مقام معظم رهبری، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای.
- ۲۷- محمدپور، صمد شاه، (۱۳۹۶)، چگونه فرزندان خود را درک کنیم؟، قم: میراث انبیاء.
- ۲۸- محمدی، رسول، (۱۳۹۵)، «نقش مهارت‌های شنیداری در بهبود روابط والدین و فرزندان»، مجله روانشناسی کاربردی.
- ۲۹- محمدی، رسول، (۱۳۹۶)، «تأثیر اختلاف دیدگاه‌های والدین و فرزندان بر کیفیت تعاملات خانوادگی»، مجله روانشناسی خانواده.
- ۳۰- میرزایی‌کوتنایی، سعید و همکاران، (۱۳۹۴)، «نقش شبکه‌های اجتماعی در افزایش تعارضات خانوادگی»، فصلنامه تحول روانشناختی کودک.
- ۳۱- فروغ، محمد، (۱۳۸۵)، تهران: فروغ مسجد.

- ۳۲- فروغ، محمد، (۱۳۹۳)، قم: خانواده و مسجد.
- ۳۳- فروغ، محمد، (۱۳۹۸)، قم: مسجد و جوان.
- ۳۴- نحوی، سید سیف الله، (۱۳۸۸)، «نقش خانواده در پیشگیری از انحرافات»، قم: سازمان تبلیغات.
- ۳۵- طاهر زاده، اصغر، (۱۳۹۳)، فرزندم این چنین باید بود، اصفهان: المیزان.
- ۳۶- تیجانی، محمد، (۱۳۸۹)، راه نجات، قم: حبیب.
- ۳۷- قاسمی، رضا، (۱۳۹۸)، «شبکه‌های اجتماعی و شکاف نسلی در خانواده‌های ایرانی»، مطالعات اجتماعی.
- ۳۸- راجرز، کارل، (۱۳۹۰)، ارتباط مؤثر و گوش دادن فعال (شریفی، محمد امین)، تهران: نشر قطره.
- ۳۹- رضایی اصفهانی، مهدیه، (۱۳۹۳)، قرآن و تربیت اجتماعی کودک، قم: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآنی.
- ۴۰- سیدی ساروی، حسین، (۱۳۸۶)، زلال زندگی، قم: موسسه فرهنگی طه.
- ۴۱- سعیدی، کبری، (۱۳۹۴)، «آیین‌های خانوادگی و کارکردهای تربیتی آن»، مجله روانشناسی خانواده.
- ۴۲- سیری، سیمین، (۱۳۹۵)، «بررسی تأثیر انسجام خانواده بر فاکتورهای روانشناختی فرزندان»، فصلنامه روانشناسی خانواده.
- ۴۳- سبحانی نیا، محمد، (۱۳۸۸)، «دانستنی‌های جوان»، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای.
- ۴۴- سبحانی نیا، محمد، (۱۳۸۸)، «دانستنی‌های جوانان ۲»، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه‌ای.
- ۴۵- واعظ موسوی، مهدی، (۱۳۸۸)، دانستنی‌های خانواده سبز، مشهد: استوار.